

Hamza Aydoğdu

<https://orcid.org/0000-0002-7363-7542>

Associate Professor, Governor of Erzincan, Türkiye, hamzaaydogdu13@outlook.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Aydoğdu, H. (2025). Türkoloji, Edebiyat ve Bürokrasi İlişkisine Bir Bakış. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12 (2), 317-328.

Türkoloji, Edebiyat ve Bürokrasi İlişkisine Bir Bakış

Öz

Dil ve edebiyat sistemli ve nitelikli bir eğitim sayesinde muhatabına güçlü bir entelektüel boyut kazandırabilir. Dile ve onun oluşturduğu kelimeler dünyasına vakıf olan kişi, dünyaya da geniş bir perspektiften bakar. Bu nitelik edebiyatın zenginliğiyle de birleşince duygu ve düşünce dünyası daha da derinleşir. Türkoloji bölümlerinde iyi bir eğitim alan ve bununla da yetinmeyerek tarih, estetik, sanat, kültür, matematik, psikoloji gibi pek çok bilim dalıyla da bu zenginliği bütünleştiren şahsiyetler toplumda da öncü bir rol oynarlar. Tarihe göz attığımızda da bu yetkinliğin kişilere bürokrasi yolculuğunda da büyük bir alan açtığı görülecektir. Sadece Divan şairleri bile bize bu hususta önemli bir veri sunmaktadır. Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Midhat Efendi, Şinasi, Ali Suavi gibi Tanzimat edebiyatçılarının çoğu da üst düzey görevlerde bulunmuş; toplumda önemli etkiler bırakmış şahsiyetlerdir. Biz de bu yazımızda oldukça geniş bir araştırma gerektiren bu hususu Tanzimat dönemi edebiyatçılarıyla sınırlandırarak Türkoloji, edebiyat eğitiminin bürokrasi yolculuğundaki yeri üzerinde genel bir değerlendirme yapmak istiyoruz.

Anahtar Kelimeler: Türkoloji, Edebiyat, Bürokrasi, Dil, Tanzimat

An Overview of the Relationship between Turkology, Literature and Bureaucracy

Abstract

Language and literature can provide a strong intellectual dimension to its interlocutor through a systematic and qualified education. A person who is familiar with the language and the world of words formed by it looks at the world from a broad perspective. When this quality is combined with the richness of literature, the world of emotion and thought becomes deeper. Individuals who receive a good

education in Turkology departments and integrate this richness with many disciplines such as history, aesthetics, art, culture, mathematics, psychology play a pioneering role in society. When we take a look at history, it will be seen that this competence opens up a great space for individuals in their bureaucratic journey. Even the Divan poets alone provide us with important data in this regard. Most of the Tanzimat literary figures such as Namik Kemal, Ziya Pasha, Ahmet Midhat Efendi, Şinasi and Ali Suavi also held senior positions and had a significant impact on society. In this article, we would like to make a general evaluation on the place of Turcology and literature education in the bureaucracy journey by limiting this issue, which requires a very wide research, to Tanzimat period literary figures.

Keywords: Turkology, Literature, Bureaucracy, Language, Tanzimat

Giriş

TDK ‘edebiyatçı’yı “edebiyatla uğraşan kimse, yazar, yazın eri” olarak açıklar. Kelimenin ikinci anlamı ise “edebiyat dersi okutan, öğretmen” olarak ifade edilir. Bu tanımlar; “tarihçi, müzikçi, Türkçeci, resimci” gibi diğer meslek gruplarını ifade etmek için de kullanılır. Yani üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinden mezun olan veya yakın alanlardan öğretmen veya aday olanlar birer ‘edebiyatçı’ olarak karşılık bulmaktadır. Edebiyatta uzman olanlar da aynı zamanda Türkolog / Türkiyatçı / Türklük bilimci olarak kabul edilir. Türklük bilimci; “Türk dili, tarihi, edebiyatı ve halk bilimi araştırmaları alanında uzman kimse”lere denir (“Türkiyatçı / Türklük Bilimci”, 2025). Ancak son zamanlarda kapsam daha da genişler. “2000’li yılların başında düzenlenen bir toplantıda Şinasi Tekin ve Ahmet B. Ercilasun’un yaptıkları Türkoloji tanımları yeni dönem Türkoloji anlayışını ve kapsamını da ortaya koymaktadır. Onlara göre Türkoloji sadece Türk Dili ve Edebiyatının değil tarihinin, sanatının, müziğinin, halkbiliminin, dil özelliklerinin, coğrafyanın, felsefenin ve bilimlerin farklı sosyal bilim alanının bütüncül şekilde incelenmesini sağlayan bir dal” olduğunu aktaran (bk. Unan, 2010, s. 40). Durmaz; “Türklük bilimi olarak adlandırılabilen Türkoloji’nin Türk’le ilgili her şeyi inceleyen, değerlendiren, çalışan ve çalıştıran bir bilim dalı olduğunu” ifade eder (Durmaz, 2023, s. 231). İster Türkolog isterse edebiyatçı olsun bu alanda iyi eğitim alan ve kendisi çok iyi yetiştiren bir kişi, potansiyel bir entelektüel adaydır. Türkoloji eğitimi insana derin bir bakış açısı kazandırır, ona tarih, felsefe, sosyoloji, psikoloji, müzikoloji gibi birçok disiplinle irtibat kurma yeteneği sağlar. Etkileşim alanları oldukça geniştir. Bir Türkolog hukukla da ilgilenebilir matematikle de... Anayasa metninin dili de bizi ilgilendirir; Divan şiirinin eşsiz matematik kompozisyonu da... Türkologlar bilgi birikimleri yanında sosyal ve duygusal yönleri de gelişmiş kişilerdir. Bir Türkolog, öğretmen olarak atandığı her kurumda kendisini belli eder ve genellikle sosyal etkinliklerin sorumlu kişisi olarak tercih edilir. Türkiyatçılar ve kendisini bu alanda geliştirenler, potansiyel birer yazar, editör, senarist olabilir. Sosyal yönlerinin gelişmesi,

hitabetleri, insanlarla kurdukları ilişki, olaylara karşı analitik düşünebilme, tenkit ve tahlil yetenekleri onları potansiyel birer yönetici adayı da yapar. Yani edebiyatçılarla bürokrasi arasında her zaman derin bağlantılar görülmüştür. Bu tezimizi destekleyecek güncel hayatta birçok örnek verilebilir. Ancak tarihe göz attığımızda da şairlerin, ediplerin bürokrasiye yakın olduklarını, üst düzey görevler aldıklarını ve bu yolculukta çok derin izler bıraktığını görebiliriz.

1926'da düzenlenen Bakü Türkoloji Kongresi'nde katılanların önemli bir kısmı Türkolog'du. 131 kişinin katıldığı kongrede; *“tarih, dil, edebiyat, yazım, alfabe, etnografya ve medeniyet ile ilgili” bildiriler sunulmuş ve uzun uzun tartışmalar yapılmıştır*” (Türk, 2012, s. 29). Türkiye'den ünlü Türkolog Fuat Köprülü, Hüseyinzade Ali Turan ve İsmail Hikmet Ertaylan'ın katıldığı kongrede yedi ana konu üzerinde tartışmalar yapılmış, “ancak ana konu Türk halklarının ortak bir yazı sisteminde birleşmeleri ve ortak bir edebi dilin oluşturulmaya çalışılması olmuştur.” Maalesef sonrasında Türk soyluların pek çoğu 1939'u görememiş ve Stalin zindanlarında yok edilmişlerdir (Türk, 2012, s. 40).

Bakü Kongresi'nin açılışında Alman Türkologu Hteodor Menzel, kongrenin Türkolog Wilhelm Radloff şerefine yapılmasını; Türkler de Türk dünyasının ortak değeri olan Gaspıralı İsmail Bey'in onuruna yapılmasını teklif etmişlerdir. Sonuçta Birinci Türkoloji Kongresi'nin Gaspıralı ve Radloff şerefine yapılması kararı alınmıştır (Menzel'den akt. Oral, 2004, s. 118). Kongreye katılan bilim insanlarının, Türklük bilimcilerin Türk dünyasında ortak bir yazı sistemi ve edebî dilin oluşumu için büyük çaba sarf ettikleri tarihsel bir realitedir. Türkologların ortaya koydukları bu çaba esasında Türk dünyasının birlik ve beraberliğine de atılan ciddi bir adımdır. Onların büyük bedeller ödeyerek bir asır önce ortaya koydukları bu ideal, bugün Türk Dünyası Devletler Teşkilatı'nın amaçları arasında resmî bir hüviyet kazanmış, ortak alfabe ve Türk bayrağı kararlarıyla ruhları şad edilmiştir. Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın, Türk Devletleri Teşkilatı'nın 11. Zirvesi'nde yaptığı konuşmasında İsmail Gaspıralı'nın ‘dilde, fikirde, işte birlik’ şiarına temas ederek ortak değerler etrafında yapılacak işbirliklerinin önemine dikkat çekmesi de bu anlamda önemlidir.

Bu tablo Türkologların tarihsel, kültürel, politik anlamda da çok büyük potansiyele sahip olduklarını göstermektedir. Çünkü çok iyi bir eğitim almış ve kendisi geliştirmiş bir Türkolog, sadece dil ve edebiyat alanında uzman değil, tarih, siyaset, uluslararası ilişkiler, sosyoloji gibi pek çok bilim dalıyla da sıkı bağlantı kuran, öncülük edebilen bir aydındır. Dilin ve edebiyatın gücü onu besleyen en önemli kaynaklardır. Aşağıda bu husus üzerinde kısaca duracak ve ardından Türkoloji eğitiminin bürokrasi ilişkisine geçeceğiz. Ancak konu oldukça geniş olduğu için bu yolculuğu sadece genel hatlarıyla Tanzimat'la sınırlandırmak istiyoruz.

1. Dilin ve Edebiyatın Gücü

Bir insanın karakterinin oluşmasında kalıtsal özellikler, aile, coğrafya ve çevre, toplum gibi faktörlerin rol oynadığı; duygu ve düşüncelerin olgunlaşmasında ise dilin etkili olduğunu herkesin malumudur. Dil, iletişim yanında kendisinde var olan nitelik sayesinde düşünce ufukumuzun gelişmesinde, duyguların bir anlam kazanmasında en canlı organizmalardan biridir. Dilin zenginliği bir insanın hayata bakış açısının da genişliği demektir. Dil, insanın dünyadaki yerini ve değerini belirler. İnsanlar dile olan hâkimiyetleri sayesinde konuşma yeteneklerini zenginleştirir. Bu yetenek de insanın duygularını, düşüncelerini, isteklerini açığa vurmasına, yaşamını sürdürebilmesine olanak sağlar (Aksan, 1995, s. 11). Bu yeteneğin niteliği kişiye sadece bir yaşamın sürdürülebilmesini değil toplumda öncü bir rol oynamasına da vesile olur. Bazen bir siyasetçi bazen bir bürokrat bazen bir yazar, konuşma yeteneğindeki akıcılık ve etkili hitabetiyle topluma öncülük eden kişilerden olabilir.

Konuşabilme yeteneği aynı zamanda edebiyatın da tarifleri arasında geçer. En basit tanımıyla duygu ve düşüncelerin ifadesi olan ‘edebiyat’ı Türk Dil Kurumu; “Olay, duygu, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla sözlü ve yazılı olarak biçimlendirilmesi sanatı” olarak açıklar. Yani edebiyatın malzemesi ‘söz’ ve ‘ses’tir. Muhatabı da insandır. Özünde anlama, düşünme, idrak, tahlil, eleştiri, his, hayal gibi insana dair pek çok kavram yatar. Roman, öykü, şiir, deneme gibi birçok tür edebiyatın alanı dâhilindedir.

Edebiyatın tarih içinde birçok tanımı yapılmıştır. Ancak güzel sanatların içinde yer alan edebiyatın net bir tanımına ulaşmak zordur. Burada örnek olması açısından değerli Türkolog Ali Nihat Tarlan’ın ‘şiirsel’ bir tanımıyla yetinmek isteriz. Tarlan’a göre edebiyat; “*dil bahçesinde esen bir rüzgârdır. Yaprakları kımıldatır, bir fırtına olur, onu savurur, bütün bu kımıldanışlar, savruluşlar dil üzerindedir ve esaslı izler bırakır. İşte dil üzerinde bu muvakkat veya devamlı izler, yani duygu, duygu ile imtizaç etmiş fikir; bu ikisinin kendilerini ifade için sarıldıkları muhayyile tezahürleri, bunları harekete getiren ilk heyecanın dile akseden ahengi, edebiyat dediğimiz şeydir. Edebiyat, heyecan ile dilin izdivacından doğan bir bebektir*” (Tarlan, 1981, s. 22-24).

Evrensel ölçekte beş temel güzel sanat dalından biri olan edebiyat, bilindiği üzere, araştırmacı ve incelemeci bir tutumun nesnesi olarak ele alındığında ise bir bilim dalı özelliği kazanır. Edebiyat sanatını, değişik açılardan ve farklı yöntemlerle irdeleyen (Sazyek, 2013), edebiyat bilimini; edebiyat tarihi, edebiyat sosyolojisi, edebiyat psikolojisi gibi alt dallara ayrılır. Ancak edebiyat, özündeki zenginlik sayesinde sadece bir bilim dalı olarak kalmaz. Özellikle “bilim ve teknolojiye gelişmeler sonucunda tek bir alanın bilgisiyle ulaşılan bulgu

ve değerlendirmelerin yetersiz görülmesi; bu bulgu ve değerlendirmeleri destekleyecek diğer disiplinlerden de yararlanılması zorunluluğunu ortaya çıkarmış; özellikle 20. yüzyılın ortalarında evrenin ve bilinmezliklerinin tek bir disiplinin uzmanlığı ile aydınlatılamayacağını ileri süren Postmodern paradigmanın, bilimsel disiplinlerin araştırma süreçleri ve çalışma alanları arasındaki sınırları ortadan kaldırmaya yönelik yaklaşımları bu süreci” hızlandırarak ‘disiplinlerarası’ kavramını ortaya çıkarmış ve edebiyat da “tarih, felsefe, sosyoloji, psikoloji ve dilbilim gibi” birçok bilimsel alanla etkileşim içine girmiştir (Bk. Aydoğdu, 2024). Etrafıyla sürekli etkileşim içinde olan edebiyat, “diğer bilim dallarıyla olan ilişkisini genişleterek ‘metin çözümleme, biyografik yorumlama, söylem analizi, görüşme, görsel metodolojiler, arşiv araştırması, nicel metot, etnografik metot, sözlü tarih ve yaratıcı yazarlık’ (Solak, 2014, s. 11) gibi oldukça zengin imkânlarla kavuştuğu görülür.

2. Divan Şairleri ve Bürokrasi İlişkisi

Edebiyat ve bürokrasi arasındaki ilişki Tanzimat’la hız kazanmışsa da geçmişi çok daha eskilere dayanır. Özellikle Divan şairlerine göz attığımızda şairlerin bürokratik görevde büyük bir yekûn oluşturduğu görülecektir. Tabii bu hususta birincil kaynağımız tezkirelerdir. Tezkireler öncelikle şairlerin biyografilerinden ve eserlerinden bahseden önemli bir kaynak olunca onların mesleklerine ulaşmak daha da kolaylaşmaktadır. “Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar: Divan Şairlerinin Mesleki Konumları” adlı çalışma bu anlamda bize önemli bilgiler sunar. Çalışmada 3182 Divan şairi tespit edilmiş ve bunlar üzerinden meslekler incelenmiştir.

Şairler ilk olarak meslek gruplarına göre değerlendirilir. Buna göre Divan şairlerinin %36’sı ilmiye sınıfına mensuptur. Bu dilimde yer alan 1147 şair; Kadı, Nâib, Kazasker, Şeyhülislam, Danişmend, Müderris ve hoca gibi meslekleri temsil eder. Listenin ikinci sırası bürokratlara ayrılır. Oran %28, şair sayısı ise 892’dir. Bunlar Vali, Kaymakam, Elçi, Defterdar, Vezir, Kethüda, Muhasip, Memur, Reisülküttap, Vakanüvis gibi görevlerde bulunmuş şairlerdir. Diğer sıralama şu şekildedir:

Saray Mensubu	%18	600 şair
Şeyh ve Derviş	%5.7	182 şair
Askerler	%3.7	117 şair
Esnaf ve serbest meslek	%3.7	117 şair
Din adamları	%0.8	26 şair

Meslek gruplarına göre yapılan değerlendirmeden sonra “en çok şairi ihtiva eden meslekler” de şöyle sıralanır. Liste uzun olduğu için sadece ilk 10’u teşkil eden meslekleri aktarıyorum.

Kadı	%16.9	539 şair
Müderris	%14.1	440 şair
Kâtip	%12.5	397 şair
Şeyh	%5	160 şair
Hâcegân	%2.7	85 şair
Defterdar	%2.3	72 şair
Danışmend	%2	63 şair
Hattat	%2	63 şair
Kazasker	%1.6	50 şair
Sipahi	%1.4	46 şair

Listenin son sırasında ise on şairle valiler yer alır. Bu tablo, Divan şairlerinin önemli bir kesiminin bürokrasinin çeşitli kademelerinde görev yaptığını göstermektedir¹. Ancak daha da önemlisi bu kadronun devletin en üst kademesinde bulunmalarıdır. Tabii ki bu kişiler çok ciddi bir eğitim almışlardır. Çoğu medrese mezunu olan şairlerin eğitim aşamasında güzel yazı, belagat, nesir ve şiir ilmine dair dersler aldığı bilinmektedir. Sadece medreselerde değil Enderun mektebinde de edebiyat, şiir, dil bilgisi, Arapça ve Farsça gibi dil ve edebiyat dersleri eğitimi alan şair sayısı çoktur (Bk. İnalcık, 2003). Bu da edebî eğitimin geçmişten günümüze kazandığı önemi ve iyi bir şairin aynı zamanda devletin üst kademelerinde veya her kesimde görev alabileceğini de göstermektedir. Bir kentin entelektüel birikimini de gösteren bu tablo şiire ve edebiyata gösterilen ilginin de bir işaretidir.

3. Tanzimat Edebiyatçıları ve Bürokrasi İlişkisi

Bürokrasi ve edebiyat arasındaki ilişki Tanzimat’tan sonra daha yaygın bir şekilde karşımıza çıkar. Bu dönemde edebiyatın öncü bir rol oynadığını hatta Türk tarihinde ilk siyasetçilerin de edebiyatçıları olduğunu söylemek yanlış olmaz. Edebiyatın bu gücü Tanzimat döneminde toplumun hemen her kesimini etkilemiştir. Yurt dışına “maliye ve ekonomi” tahsili için giden Şinasi bile edebiyatı tercih ederek yurda dönmüştür (Kartal, 1995, s. 217). Tanzimat

¹ Levent Ali Çanaklı (2007), doktora çalışmasında, mesleği belli olmayan %20’lik şair kısmını da dikkate alarak bu oranları şöyle yorumlar. “%80 üzerinden yapılacak bir hesaplama, Divan şairlerinin neredeyse %70’inin bürokrasinin çeşitli kademelerinde görevli memurlar olduğu ortaya çıkar.” (s. 55-56).

döneminde edebiyatın toplumun geniş bir kesimi tarafından ilgi görmesinde edebiyatın geçmişten gelen güçlü damarı, sözlü ifadeden yazılı imkânlarla kavuşması ve yeni türlerin ortaya çıkmasının da önemli bir etkisi vardır. Türk toplumu bu tarihten sonra ilk kez gazete, mecmua, roman, makale, tiyatro gibi yeni türlerle tanışır. Divan şiiri zamanla yerini modern şiire; klasik hikâyemiz yerini modern öyküye bırakır. Gazete ve dergiler üzerinde yapılan münakaşalar topluma yeni bakış açıları sunar. Gerek sahnede sergilenmesi gerek metin olarak tiyatro büyük bir ilgiyle karşılanır. Tiyatroyu edebiyatın en önemli şubeleri arasında değerlendiren ve tanıdığı birçok edebiyatçıya “vatan ve millet” yolunda tiyatrolar yazmalarını teşvik eden Namık Kemal *Vatan Yahut Silistre*’nin sergilenmesinden sonra sürgüne gönderilecektir. Kenan Akyüz’e göre *Vatan Yahut Silistre*’de herhangi bir suç unsuru bulamayan hükümet, *İbret*’te “Matbuat ve Matbaalar Nizamnamesi” hakkında çıkan ağır tenkitlerini “memleket menfaatleri bakımından mahzurlu” bularak gazeteyi kapatmış (1873) Namık Kemal ve bazı yazarları da tutuklatarak farklı yerlere sürgün etmiştir (Akyüz, 1988, s. 11). Dönemin bütün ünlü sanatçılarının mutlaka bürokrasi deneyimleri bulunmaktadır. Bu görevlerin alınmasında da edebiyat eğitimi ve edebî birikimlerinin etkili olduğu görülmektedir. Tanzimat’ın ilk kuşağından Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa bunların başında gelir. 1863’te Babıali Tercüme Odası’na kâtip olarak giren ve burada dört yıl çalışan Namık Kemal, Erzurum vali muavinliği; Gelibolu, Midilli, Rodos, Sakız mutasarrıflıkları ve Şura-yı Devlet (Danıştay) üyeliği gibi önemli görevlere atanmıştır. Bu görevlerin bir kısmı muhalif bir kalem olarak yaşadıkları sürgünden doğar. Şinasi ise önce Tophane Kalemî’nde çalışır. Meclis-i Maarif üyeliğine atanan Şinasi *Tasvir-i Efkar*’da siyasi otoriteyi rahatsız edecek bazı hicivleri ve genellikle eleştirici tutumu yüzünden Sultan Abdülaziz’in iradesiyle 4 Temmuz 1863’te Meclis-i Maarifteki işine son verilerek memuriyetten ihraç edilmiştir (Kahraman, 2010). Tanzimat döneminin tanınmış devlet adamlarından biri olan Ziya Paşa’nın bürokrasi yolculuğu ise arkadaşlarından daha uzun ve çetrefilidir. Bir örnek olması açısından üzerinde biraz daha kapsamlı durmak yararlı olacaktır.

Ziya Paşa’nın bürokrasi yolculuğunda da “edebiyatın” önemli bir rol oynadığını görürüz. Küçük yaşlarda yaşlılarına göre bilgisi ve el yazısının güzelliğiyle dikkat çeken Ziya Paşa, henüz altı-on yedi yaşlarındayken Daire-i Sadaret-i Uzma Mektubî Kalemine kâtip olarak girer. Burada Fatin Efendi, Leskofçalı Galib, Osman Nevres gibi tanınmış edebiyatçılarla tanışır ve onlarla yakın dostluklar kurar. Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye’de başladığı şiir yazmayı kalemde biraz daha geliştirir. Şeyhülislam Arif Hikmet Bey’e takdim ettiği bazı kasidelerle onun takdirini kazanır. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa’nın himayesini kazanan Ziya Paşa, onun vasıtasıyla Mabeyn-i Hümayun kâtibi olarak saraya girer. Reşit Paşa’nın vefatıyla (1885)

saraydaki itibarı biraz sarsılsa da yeni padişah Sultan Abdülaziz’e sunduğu kasidelerle tekrar göze girmeyi başarır.

Abdullah Uçman, Ziya Paşa’nın ‘siyasette yükselme hırısı’na kapıldığını, Sadrazam Ali Paşa’ya muhalefeti yüzünden giderek büyüyecek bir düşman cephesi kazandığını söyler. Nitekim siyasi rakipleri tarafından İstanbul’dan uzaklaştırılmak için önce Atina elçiliğine tayin edilmiş, buraya gitmeyen Ziya Paşa, 1862’de paşa ünvanıyla Kıbrıs mutasarrıflığındaki görevine başlamıştır. Kıbrıs’ta da fazla kalmayan Ziya Paşa, Meclis-i Vâlâ azalığı, Deâvî Nâzırlığı sonrasında Amasya mutasarrıflığı yapmış ve burada büyük imar faaliyetlerine girişmiştir:

“Ziya Paşa’yı İstanbul’dan uzaklaştırma kararlılığını sürdüren Âlî Paşa yaklaşık üç yıl sonra onu Amasya mutasarrıflığına tayin ettirdi. Ziya Paşa burada kaldığı iki yıl boyunca benzeri görülmemiş bir imar hareketine girişti; halkı ferahlatacak tedbirler almak suretiyle (onların) sevgi ve saygısını kazandı. Amasya’nın merkezine ve beş kazasına altı hükümet konağı, altı mektep, bir idadi, altı saat kulesi, bir hapisane binası, bir bedesten ve iş yerleri inşa ettirdi; ayrıca şehir merkezinde yeni yollar açtırdı. Onun bu faaliyetleri Amasya ıslahatı olarak anılmaktadır.” (Uçman, 2013, s. 476).

Ziya Paşa’nın görevleri bununla bitmez. Sık sık farklı görevlere atanır. Canik mutasarrıflığı, Erzurum vali muavinliği bunlardan bazısıdır. Rodos mutasarrıflığını kabul etmeyen ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti’yle Paris’e geçen Ziya Paşa (17 Mayıs 1867) burada bir müddet kalır. *“Âlî Paşa’nın 7 Eylül 1871’de ölümünü izleyen günlerde yeni sadrazam Mahmut Nedim Paşa’nın aracılığıyla Sultan Abdülaziz’e sunduğu bir kasidenin yumuşattığı havadan yararlanıp o da İstanbul’a döndü. 1872 yılı başlarında Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye’de kurulan İcra Cemiyeti reisliğine getirildi. Ardından Adliye Nâzırı Midhat Paşa ile bir araya gelip adliye işlerinin yeni bir düzene konmasında büyük gayret sarf etti. Bu arada 1876 yılına kadar kalacağı Şûrâ-yı Devlet üyeliğine getirildi”* (Uçman, 2013, s. 478).

Abdülaziz’in tahtan indirilmesinden sonra V. Murat döneminde Mâbeyn-i Hümayun başkâtipliği ve Maarif Müsteşarlığı’na tayin edilen Ziya Paşa, Sultan Abdülhamit’in saltanatında Namık Kemal’le birlikte bir süre Kanun-ı Esasi Encümeni’nde görevlendirilir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında askerin kışlık ihtiyacını karşılamak için kurulan Hediye-i Askeriyye Cemiyeti’ne başkanlık yapar. Suriye valiliğine atanır. 1878’de Adana valiliğine gönderilir:

“Adana’da da ciddi imar çalışmalarına başladı. Önce bir tiyatro binası inşa ettirdi; temsiller vermek üzere İstanbul’dan bir tiyatro topluluğu getirtti. Şehirde yeni okullar açtı.

Devlet memurlarının daha verimli çalışmasını sağlamak amacıyla zorunlu kurslar düzenledi. Ancak Kıbrıs'ta iken başlayan ve Amasya'da nükseden hastalığı burada yeniden ortaya çıktı. 17 Mayıs 1880 tarihinde henüz elli bir yaşında iken vefat etti. Cenazesi kalabalık bir cemaat tarafından Adana Ulucami hazîresine defnedildi” (Uçman, 2013, s. 477).

Ziya Paşa, görüldüğü üzere on beş on altı yaşlarında çıktığı bürokrasi yolculuğunda birçok görev almış, Âli Paşa başta olmak üzere siyasî düşmanları tarafından sık sık yeni görevlerle İstanbul'dan uzaklaştırılmışsa da gittiği her yerde boş durmayarak sürekli çalışmış ve imar faaliyetlerine girişmiş bir devlet adamıdır. Edebiyat ise bu noktada hem kurtuluşuna hem de cezalandırılmasına vesile olmuştur. En kritik süreçlerde Sultan Abdülaziz'e sunduğu kasidelerle ortamın yumuşamasına ve padişahın teveccühüne mazhar olan Ziya Paşa, zaman zaman hükümetin icraatlarını eleştirmekten de geri durmamıştır. Devletler için maarifin ne kadar önemli olduğu, çocuk eğitime önem verilmesi ve eğitimin modernleşmesi üzerine yazdığı yazılarıyla da çok dikkat çeken Ziya Paşa (Gündüz, 2021) devlet adamı, eğitimci, şair, yazar, edebiyatçı gibi pek çok hususta yetkin bir portre çizmiştir.

Tanzimat'ın diğer edebiyatçılarının da bürokrasi yolculuğunda mutlaka yer aldıkları görülmektedir. Ali Suavi, Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Vefik Paşa, Şemsettin Sami, Akif Paşa, Sadullah Paşa, Münif bunlar arasında Paşa ilk akla gelen kişilerdir.

Memuriyet hayatına İstanbul'da bir askerlik şubesinde kâtip olarak başlayan Ali Suavi ilk olarak Bâb-ı Seraskerî'de Dersaadet Yoklama Kalemünde işe girer ve burada iki üç yıl kadar kâtip olarak çalışır. Bursa Rüşdiyesi'ne muallim olur. 1858'de Simav'daki rüştiyede ve Kurşunlu Medresede hocalık yapar. *“Henüz Muhbir'de yazı yazmaya başlamadan önce dinî ilimlerdeki vukufu ile dikkati çeken Ali Suâvi aynı zamanda kuvvetli bir hatipti ve kendisini dinleyenleri kolayca tesir altına alabiliyordu. Adı ve şöhreti kısa zamanda bütün şehirde duyuldu. Yine kendi ifadesine göre bu vaazlara ara sıra Sadrazam Fuad Paşa bile geliyordu”* (Uçman, 1989, s. 447). Muhalif bir kişiliğe sahip olan Ali Suavi'nin en önemli görevi ise Galatasaray Sultanisi müdürlüğüdür. Ancak burada da fazla tutunamayan Suavi'nin bir yıl sonra bütün resmî görevlerine son verildiği (16 Aralık 1877) görülmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, ömrünü matbuat âleminde ve yazı yazmakla geçen devrin en velut yazardır. İlk memuriyetine Vilâyet Mektûbî Kalemünde (1864) başlayan Ahmet Midhat, geçim sıkıntısı sebebiyle bir müddet matbuat işleriyle uğraşmış, II. Abdülhamid devrinde atandığı *Takvîm-i Vekâyi'* ve Matbaa-i Âmire müdürlüğünü ömrünün sonuna kadar devam ettirmiştir (Okay, 1989: 100-101). Ünlü Türkolog Şemsettin Sami de ilk olarak Yanya Mektûbî Kalemünde işe başlar. İstanbul'a geldikten sonra Matbuat Kalemünde görev alır. Türk edebiyatında gazeteci, sözlükçü, dil bilgini, tiyatro ve roman yazarı olarak tanınan Şemsettin Sami, *“1880'de*

II. Abdülhamid'in iradesiyle saraya alınarak Mâbeyn-i Hümayun'da kurulan Teftiş-i Askerî Komisyonu kâtipliğiyle görevlendirildi. Hayatının sonuna kadar sürdürdüğü bu görevinde rahat bir çalışma ortamı içinde sözlüklerini ve diğer önemli eserlerini hazırladı" (Uçman, 2010, s. 521).

Tanzimat döneminin "paşa" ünvanlı yazar ve şairleri de zaten bürokrasinin en üst kademesinde görev almış kişilerdir. Bu kişilerden başka, dönemin yazar ve şairler açısından çok zengin olduğunu, edebiyatçıların önemli bir kısmının da bürokrasi yolculuğuna çıktıklarını söyleyebiliriz (Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, 2001). Çanaklı, doktora çalışmasında incelediği 54 romancının "neredeyse tamamının" memurluk yaptığını kaydeder (2007, s. 55). Carter V. Findley'in *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi* çalışmasına atıf yaparak şu hususu nakleder:

"Carter V. Findley, Osmanlı mülkiye memurları üzerine yaptığı çalışmasında, yenileşme dönemi Osmanlı memurları ile aydın ve edebiyatçıları arasında büyük bir benzerlik bulur. Bu iki sınıf arasındaki çizgi o kadar incedir ki, Mahmut Kemal İnal'ın son dönem Türk şairlerini anlattığı eseri, mülkiye memurları için başlıca kaynaklardan biridir" (Akt. Çanaklı, 2007, s. 55)

Bu bağlamda Klasik devirden Cumhuriyet'e kadar geçen zamanda güçlü geleneğinin etkileri süren Osmanlı bürokrasisinin, adeta edebiyatı kendi tekelinde bulundurmak gibi bir başka gelenek kurduğunu söyleyen Çanaklı, bürokrasinin edebiyat alanındaki üstünlüğünü biraz da Osmanlı'da alınan eğitime de bağlamaktadır.

Sonuç

Türk edebiyat tarihi içinde geçmişten günümüze edebiyat, şiir ve bürokrasi arasında bir ilişki olduğu yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Divan şairlerine baktığımızda bu ilişkinin yoğun bir şekilde karşımıza çıktığı anlaşılmaktadır. Divan şairlerinin büyük bir kısmı bürokratik görevleri olan insanlardır. Üstelik bu görevler üst düzeydedir. Tezkirelerden tespit edilen 3189 şair içinde 539 Kadı; 440 Müderris; 397 Kâtip; 72 Defterdar; 63 Danişmend; 50 Kazasker; 45 İmam Hatip; 31 Şeyhülislam; 22 Yeniçeri; 21 Hekim; 19 Kaymakam; 17 Sancakbeyi; 17 Reisülküttap; 17 Ruznameci; 14 Beylerbeyi; 10 Valinin şiirle uğraşması bu tabloyu açıkça ortaya koymaktadır. Bu da devleti yöneten kademenin devrine göre ciddi bir bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir.

Tanzimat döneminde de bu ilişki devam etmekle birlikte edebiyatın, şiirin mahiyeti değişmeye başlar. Divan şiiri varlığını devam ettirir ancak modern şiir deneyimleri ve bilhassa Batı'dan gelen edebî tür ve fikirlerle yeni bir aydın modeli oluşmaya başlar. Tiyatro, roman,

makale, gazete, dergi gibi pek çok yenilik yazar ve şairlerin ilgi alanlarına girer. Gazeteler üzerinden edebiyat, şiir, eğitim sistemi, medreseler hakkında tartışmalar yaşanır. Tanzimat'ın ilk yıllarında Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi, Ali Suavi gibi yazar ve şairler hükümetin yanlış icraatlarını eleştirir. Onların ortaya koydukları eleştiriler ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti olarak yurt dışında devam ettirdikleri muhalefet, edebiyatçı kimliklerine siyasî bir mahiyet kazandırır. Böylece devrin en önemli edebiyatçıları, Türk tarihinin ilk muhalif siyasetleri olarak tarihteki yerlerini alır. Sadece bu kişiler değil Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Vefik Paşa, Şemsettin Sami, Akif Paşa, Sadullah Paşa, Münif Paşa gibi şahsiyetler de yeniliklerin bir tarafından tutarak edebiyatta ve toplumda önemli etkiler yaparlar. Tanzimat döneminin kısaca bahsettiğimiz aydınları, tıpkı Divan şairlerinde olduğu gibi bürokraside görev almış kişilerdir. Bu durum, şairlerin, edebiyatçıların Divan şairleri kadar olmasa da yine üst düzey görevlere getirildiklerini göstermektedir.

Cumhuriyet'e kadar devam eden bu süreç, günümüzde ise büyük oranda değişmiştir. Tabii bunun net anlaşılması için konuyla ilgili çok geniş ve kapsamlı araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu aranın açılmasında geçen yüzyıllar, tarihsel olaylar, yönetim anlayışları, sistemsel değişiklikler gibi pek çok sebep söz konusudur. Ancak 10 Temmuz 2018'de yayımlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine göre daha önce vali ve kaymakam kadrolarına yapılacak atamalarda üniversitelerin Siyasal Bilgiler, Hukuk, İktisat, İşletme, İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri ile bunlara denkliği olan bölüm mezunları arasından atama yapılması şartının kaldırılmasıyla meslek dışından da vali kadrolarına atama yapılmasının önü açılmıştır. Artık bir edebiyatçı da şartları taşıyorsa vali olarak atanabilmektedir.

Kaynaklar

- Aksan, D. (1995). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim I*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akyüz, K. (1988). *Namık Kemal, Vatan Yahut Silistre*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çanaklı, L. A. (2007). *Türk Romanında Bürokrasi ve Memurlar* (Yayımlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi.
- Durmaz, U. (2023). 21. Yüzyılda Türkiye Üniversitelerindeki Türkoloji Bölümlerinin Bugünkü Durumu ve Geleceği Hakkında Tespitler, İncelemeler, Öneriler. *Çağdaş Yaklaşımlar Odağında Toplum Ve Kültür Araştırmaları- IV*. M. Aça- M.Ali Yolcu (Ed.). Paradigma Akademi.
- İnalcık, H. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kahraman, Â. (2010). Şinasi. İçinde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 39, ss. 166-169). TDV Yayınları.
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı Tarihi*. (C. VI). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Okay, M. O. (1989). Ahmed Midhat Efendi. İçinde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 2, ss. 100-103). TDV Yayınları.

Oral, M. (2004). Türkoloji tarihinde 1926 Bakü Türkiyat Kongresi. *Folklor/Edebiyat*, 10-1 (37/1) 17-37.

Sazyek, H. (2013). *Akademi ve Edebiyat Bilimi. Millî Eğitim*, 199.

Solak, Ö. (2014). *Edebiyat Biliminin Disiplinerarası İmkânları*. Pegem/Akademi Yayınları.

Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi I-II. (2001).Yapı Kredi Yayınları.

Tarlan, A. N. (1981). *Edebiyat Meseleleri*. Ötüken Neşriyat.

Türk, V. (2012). 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 17.

Türkiyatçı / Türklük Bilimci. (2025). <https://sozluk.gov.tr/>.

Uçman, A. (1989). Ali Sûavi. İçinde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 2, ss. 445-448). TDV Yayınları.

Uçman, A. (2010).Şemseddin Sami. İçinde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 38, ss. 519-523). TDV Yayınları.

Uçman, A. (2013). Ziya Paşa. İçinde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 44, ss. 475-479). TDV Yayınları.

Unan, F. (2010). Türkiye'de Türkoloji. *Türk Yurdu*, 273, 38-43.

Gündüz, M. (2021). Ziya Paşa. *Türk Maarif Ansiklopedisi*, <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/ziya->

Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi I-II, Yapı Kredi Yayınları, 2001.